

KUNGL. VITTERHETS
HISTORIE OCH
ANTI KVITETS AKADEMIEN

ÅRSBOK 2022

STOCKHOLM 2022

THE ROYAL SWEDISH ACADEMY OF LETTERS,
HISTORY AND ANTIQUITIES

ACADÉMIE ROYALE SUÉDOISE DES
BELLES-LETTRES, DE L'HISTOIRE
ET DES ANTIQUITÉS

KGL. SCHWEDISCHE AKADEMIE FÜR LITERATUR,
GESCHICHTE UND ALTERTÜMER

© 2022. De enskilda författarna och KVHAA, Stockholm

Grafisk formgivning: Lars Paulsrud

www.vitterhetsakademien.se

ISBN 978-91-88763-33-4, ISSN 0083-6796

Italgraf Media, 2022

INNEHÅLL

- 7 Preses hälsningstal
13 År 2022 tilldelade medaljer och priser

MINNESORD

- 21 Bertil Albrektson
35 Cecilia Falk

FÖREDRAG

- 47 Elisabeth Wåghäll Nivre: *Vem talar och i vilket syfte? Berättarröst och pratglada protagonister i några av Georg Wickrams prosa-romaner*
61 Neil Price: *Understanding the Viking phenomenon*
75 Eva Hættner Aurelius: *Lovisa Ulrikas akademi – Sveriges första vittra kungliga akademi*
93 Terttu Nevalainen: *Studying language change in its social context*
107 Jens Rydgren: *Nationalism och populism i dagens Europa. Hur kan vi förklara framväxten av de radikala högerpartierna?*
117 Jesper Larsson: *Självförvaltning och tidigmodernt samiskt naturresursutnyttjande*

- 135 Peter Gärdenfors: *Hur Homo blev docens. Undervisningens evolution*
- 149 Ola Sigurdson: *Humor och teologi – några reflektioner*
- 163 Clas Tollin: *Sveriges geometriska kartering 1633 till 1680*
- 185 Maria Ågren: *Att tilltala överheten. Suppliker som kulturarv och källa till kunskap*

ÅRSBERÄTTELSE, FÖRTECKNINGAR ÖVER LEDAMÖTER,
AKADEMIFORSKARE OCH PERSONAL

- 199 Ständige sekreterarens årsberättelse
- 205 Vitterhetsakademiens kulturfastigheter
- 217 Årsberättelser från vissa forskningsföretag m.m.
- 231 Publikationer utgivna 20.3.2021–19.3.2022
- 233 Alfabetisk förteckning över Akademiens ledamöter
- 250 Akademiens ledamöter i invalsordning
- 253 Ledamöternas fördelning på klasser
- 255 Avlidna ledamöter 20.3.2021–19.3.2022
- 256 Akademiens utskott och nämnder
- 262 Vitterhetsakademiens akademiforskare
- 263 Akademiens personal

JESPER LARSSON

*Självförvaltning och tidigmodernt samiskt
naturresursutnyttjande*

SYFTET HÄR ÄR ATT presentera några huvudresultat från boken *Self-governance and Sami communities. Transitions in early modern natural resource management* (2022), som är ett resultat av mitt akademiforskarprojekt. Men innan jag går in på hur samer hanterade resurser som fisk, andra vilda djur och bete för renar, vill jag relatera boken till de större forskningsfrågor som varit vägledande i projektet.

Min akademiforskartjänst var knuten till temat Kulturhistoria – landskaps- och bebyggelsehistoria. Forskningsprojektets titel var ”Självförvaltning och globalisering” och det handlade om landskapsutnyttjande i norra Skandinavien. Syftet var att genom nya teoretiska perspektiv och ett tvärvetenskapligt angreppssätt analysera landskaps- och bebyggelseförändringar under det långa 1600-talet, fram till skiftesreformerna på 1700-talet, för att klargöra några nyckelfaktorer som främjar förståelsen av utvecklingen över tid.

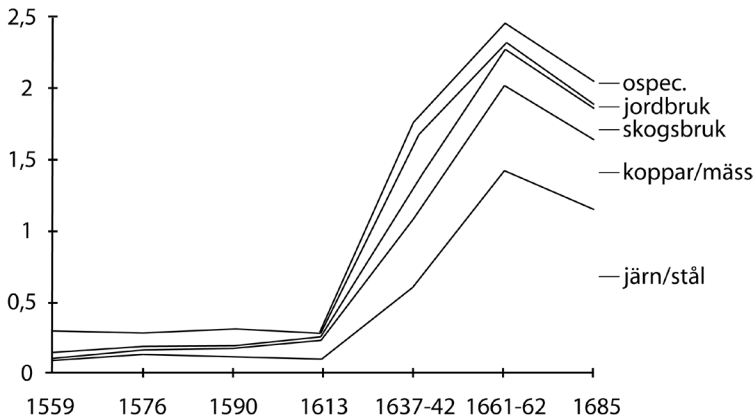
Självförvaltning, alltså att brukare själva kunde bestämma regler för utnyttjandet av resurser, har varit en utgångspunkt i projektet och en viktig fråga att undersöka. I centrum för projektet har därför allmogen stått. Ordet globalisering i projekttiteln pekar på att mycket av drivkraften bakom omvandlingen låg i att Sverige alltmer drogs in i den europeiska handeln, och i förlängningen i den globala. Projektets syfte var dock inte

primärt att förstå drivkrafterna bakom förändringen, utan att undersöka hur regler för resursuttag bestämdes och de konsekvenser det fick. Det är hushållen och de beslut som reglerade deras resursuttag som projektet kretsat kring.

Utmarken som resurs

En av de tydligaste trenderna i allmogens ekonomi i norra Sverige under 1600-talet var att utmarken kom att spela en allt större roll för försörjning. Expansionen handlade både om en omläggning av resursuttagen och att nyttjandet av några viktiga resurser ökade kraftigt.

Av figur 1 framgår att 1600-talet innebar en kraftig ökning av exporten från Sverige. Det var till stor del järn och koppar som exporterades, och bakom exportökningen låg en ökad utmarksanvändning. Träkol och ved var nämligen en förutsättning för gruvor och hyttor. Samtidigt blev Sverige med Finland den största exportören av tjära, vilket krävde exploateringen av stora skogsresurser. Inom jordbruket användes skogen alltmer och medlet för det norr om Dalälven var ett expansivt fäbodbruk med

Figur 1. Värdet och sammansättningen av Sveriges export 1559 till 1685 i miljoner riksdaler. Anmärkning: X-axelns tidsskala är inte linjär. Källa: Kopierat efter Lindegren 2000, s. 145 och där angiven källa.

utängar. I norra Sverige lade samtidigt många samer om sin ekonomi från att ha varit baserad på jakt och fiske till att bli alltmer baserad på stora renhjordar, något jag strax återkommer till.

På engelska brukar man kalla de resurser som utmarken bestod av för *common-pool resources*. På svenska har de ibland kallats ”gemensamma resurspooler”, men det är ju ett begrepp som inte är mer intuitivt än det engelska begreppet. Det är resursens fysiska egenskaper man vill beskriva. I figur 2 finns fyra fält, som alla säger något om en varas egenskaper – hur lätt det är att utesluta användare och om konsumtion av resursen gör att andra kan använda den eller inte. Common-pool resources är högst upp till höger. Vad som utmärker dem är att det är svårt, men inte omöjligt, att utesluta användare och att det som används inte kan utnyttjas av någon annan. Skogar, fiskevatten, vidsträckta betesmarker räknas som common-pool resources. I skogar och fiskevatten är det ofta svårt att hindra andra att vara, men en fisk eller ett djur som fångas kan inte samtidigt fångas av någon annan. Det finns därmed en risk att man överutnyttjar resursen om det inte finns regler för hur uttag ska gå till. Alternativt kan resursen finnas i ett sådant överflöd eller så är de som utnyttjar den såpass få att resursen hinner återhämta sig innan man skördar på nytt.

		SUBTRACTABILITY	
		low	high
E X C L U S I O N	difficult	Public Goods	Common-Pool Resources
	easy	Toll or Club Goods	Private Goods

Figur 2. Egenskaper hos varor, resurser eller tjänster med avseende på hur lätt det är att utesluta användare och om nyttjandet leder till att andra kan använda samma resurs eller inte.

Resursens egenskaper säger egentligen inte något om hur den har ägts eller förvaltats. I den romerska rätten skiljs på fyra olika typer av äganderätt: privat, statlig, gemensam och frånvaro av äganderätt. I det verkliga livet är frågan om äganderätt mycket mer komplicerad. Vi vet att vatten, skog och betesmarker under tidigmodern tid ofta ägts eller i alla fall förvaltats gemensamt i Sverige. När individer gemensamt bestämmer reglerna för utnyttjandet, brukar man säga att de skapar en *common-property regime*.

Mycket av den forskning jag gjort inom akademiforskarprojektet har handlat om att förstå hur man skapat gemensamma institutioner för resursuttag, och då särskilt det jag nu ska gå närmare in på: den tidigmoderna samiska naturresursanvändningen. Denna del av projektet har jag gjort tillsammans med agronomie doktor Eva-Lotta Päiviö Sjaunja.

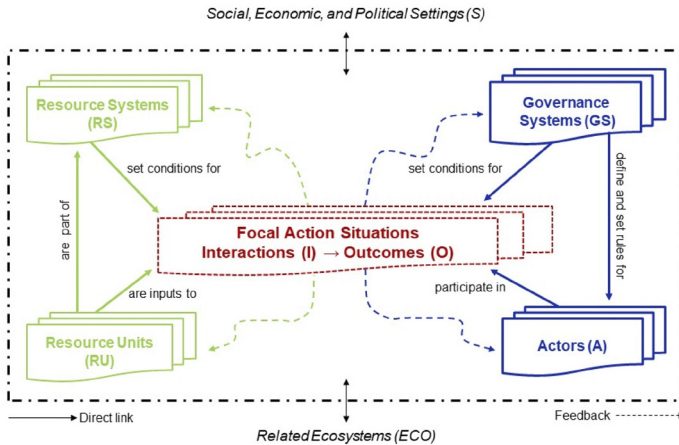
Samisk markanvändning och institutioner

De frågor vi ställer handlar om hur urfolket i norra Fennoskandia, samerna, skapade institutioner för förvaltning av naturresurser och hur dessa institutioner förändrades när hushållens ekonomi förändrades. Under vår undersökningsperiod, 1550 till 1780, ökade renskötseln i omfattning samtidigt som jakt och fiske fortfarande var viktigt för många hushåll. Hur påverkade denna förändring av ekonomin nyttjanderätter till mark och vatten och vilka var aktörerna bakom förändringen?

Urfolk över hela världen har varit beroende av de naturresurser de haft i sin omgivning. För samerna i dagens Sverige har detta främst inneburit att utnyttja tillgångar i den boreala skogen och i fjällvärlden. En undersökning av reglerna för vem som fått använda vilka resurser måste därför ha en tvärvetenskaplig utgångspunkt. De ekologiska förutsättningarna påverkade i hög grad det regelverk som utvecklades. Ekologi och sociala aspekter är därför tätt sammanvävda och måste analyseras gemensamt.

En forskningsinriktning som utförligt har tagit sig an problematiken kring common-pool resources, förvaltning av allmänningar, och ägnat mycket kraft åt självförvaltning är the Bloomington School of Political

Economy, vars mest kända namn är Nobelpristagaren Elinor Ostrom. Inom den skolan har det också utvecklats så kallade ramverk för analys av hur institutioner skapas och förändras. I figur 3 ser ni ett av dessa ramverk, *Social-ecological system framework* (SES), lanserat 2007, samma år som Ostrom blev hedersdoktor till Carl von Linnés minne vid Uppsala universitet. Att jag tar upp denna detalj beror på att Ostrom var inspirerad av att arbeta med entydiga begrepp, som Linnés klassificeringar av växter och djur, för att man lättare ska kunna göra jämförelser mellan olika områden och system. Ramverket bygger på ett tidigare ramverk kallat *Institutional analysis and development framework*.

Figur 3. Ramverket Social-ecological system (SES) för analys av komplexa system. Källa: McGinnis & Ostrom 2014.

Centralt i de båda ramverken är de så kallade *action situations*, där man skapar en policy som påverkar vad man producerar eller tar ut från ett system. Ramverket SES skapades efter kritik mot att man i det tidigare ramverket inte tillräckligt tagit hänsyn till de naturliga förutsättningarna. I SES försöker man därför ge de ekologiska och sociala delarna lika vikt.

I de fyra boxarna runt action situations står till vänster de naturliga

förutsättningarna och till höger de sociala förutsättningarna. *Resource systems* ovan till vänster representerar hos oss den boreala skogen eller fjällen med dess olika förutsättningar. *Resource units* nere till vänster är vad man tar ut ur dess system – vilka djur man jagar, vilka fiskar man fångar eller vilka betesresurser man behöver vid olika tidpunkter. På den andra sidan står *actors*, alla de som deltar och påverkar besluten; i vårt fall brukarna själva och ledamöter av häradsrätten i Jokkmokk, där många beslut om markanvändning togs. Den fjärde boxen, *governance systems*, rymmer inte bara nuvarande regler och normer för markanvändning, utan också samhällets tidigare historia, som är av vikt för att förklara det som sker. När nya regler skapas påverkar det vad man producerar inom systemet, vilket i sin tur påverkar faktorerna i de fyra boxarna. Med modellen kan man fånga dynamiken i utvecklingen. Ett mål för oss har varit att knyta samman förändringar i de socio-ekologiska systemen med förändringar i rätten att använda mark och vatten.

Handel, skatt och domstol

Det finns naturligtvis större samhällsförändringar som kan påverka beslut på lokal nivå, även om de inte har ett direkt inflytande. Två sådana stora förändringar som påverkade den samiska ekonomin under tidigmodern tid är omläggningen av handeln och förändringar i skattesystemet. I början av 1600-talet bestämdes att handeln med samerna skulle ske på en eller två marknadsplatser i varje lappmark. Marknadsplatsen blev också kyrkoplats, och varje lappmark blev sina egen domsaga, där tinget sammanträdde i samband med vintermarknaden. På 1620-talet grundades också fyra städer längs Bottniska viken, vilka hade rätt att handla på var sin lappmark. Från söder: Umeå, Piteå, Luleå och Torneå. Tillsammans med sommar- och höstmarknaderna i Norge och med tiden ytterligare en vårmarknad inom varje lappmark kom samerna in i stabila handelsnätverk som gynnade uppkomsten av storskalig renskötsel, renpastoralism.

Den andra förändringen var skatteomläggningarna. Särskilt den andra kom att få betydelse för organiseringen inom samebyarna. Efter en

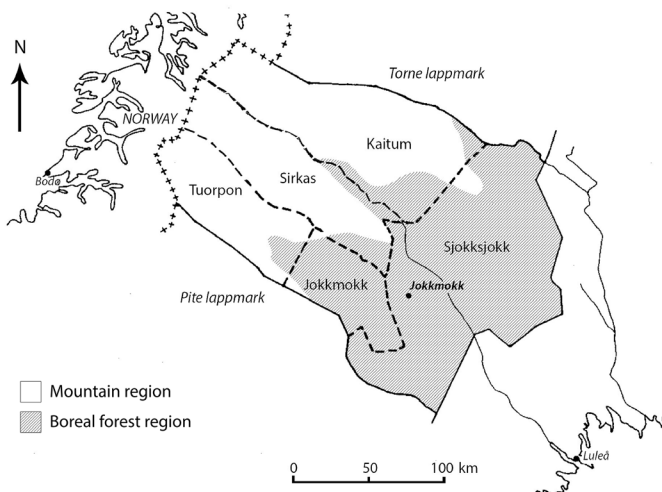
lång utredning under 1680- och 1690-talet, om hur kronan skulle beskatta samerna, kom man 1695 fram till att de skulle betala penningskatt, att skatten skulle utgå från den mark de disponerade och framför allt att samebyarna skulle betala skatten kollektivt. Det var därmed i praktiken byn själv som skulle se till att rätt skatt betalades. Denna förändring stärkte samebyn som organisation.

Vårt undersökningsområde har varit koncentrerat till Lule lappmark, och skälen till det är i huvudsak tre. Det första är att det gick en ganska tydlig gräns mellan två ekologiska zoner, fjället och den boreala skogen, genom området, se figur 4. Samebyarna Jokkmokk och Sjukksjokk låg i den boreala skogen, medan Sirkas, Tuorpon och Kaitum i huvudsak präglades av låg- och högfjäll. Det gör att man kan undersöka ekologins roll för utvecklingen av byarna. Det andra skälet är att källmaterialet från Lule lappmark är bra. Det finns välbevarade domstolsprotokoll från häradsrätten i Jokkmokk och flera givande berättande källor. Det tredje skälet är att det föreligger många tidigare studier från Lule lappmark, såsom avhandlingar av Filip Hultblad (1968), Lennart Lundmark (1982) och Inga-Maria Mulk (1994). Våra resultat kan därmed relatera till deras studier. För jakten och fisket, som inte i samma omfattning som renskötseln beskrivs i källmaterialet, har vi också använt oss av berättande källor från de andra lappmarkerna.

Vi har studerat tre samiska näringar – fiske, jakt och renskötsel – och tittat på hur de förändrades från 1550 fram till 1780 och hur reglerna för utnyttjandet bestämdes för var och en av dem. I vår bok tar vi också upp andra resurser och näringar för att visa på att den samiska ekonomin var mer sammansatt än vad som ofta hävdats.

Fiske

Fiskevattnen i norra Sveriges inland är lågproduktiva, men inom Lule lappmark var det ändå stor skillnad mellan fiskevattnen i den boreala skogen och de i fjällen. Vattnen i den boreala skogen var mer näringsrika och har därför haft fler arter och ett rikare bestånd av fisk. I fjällen

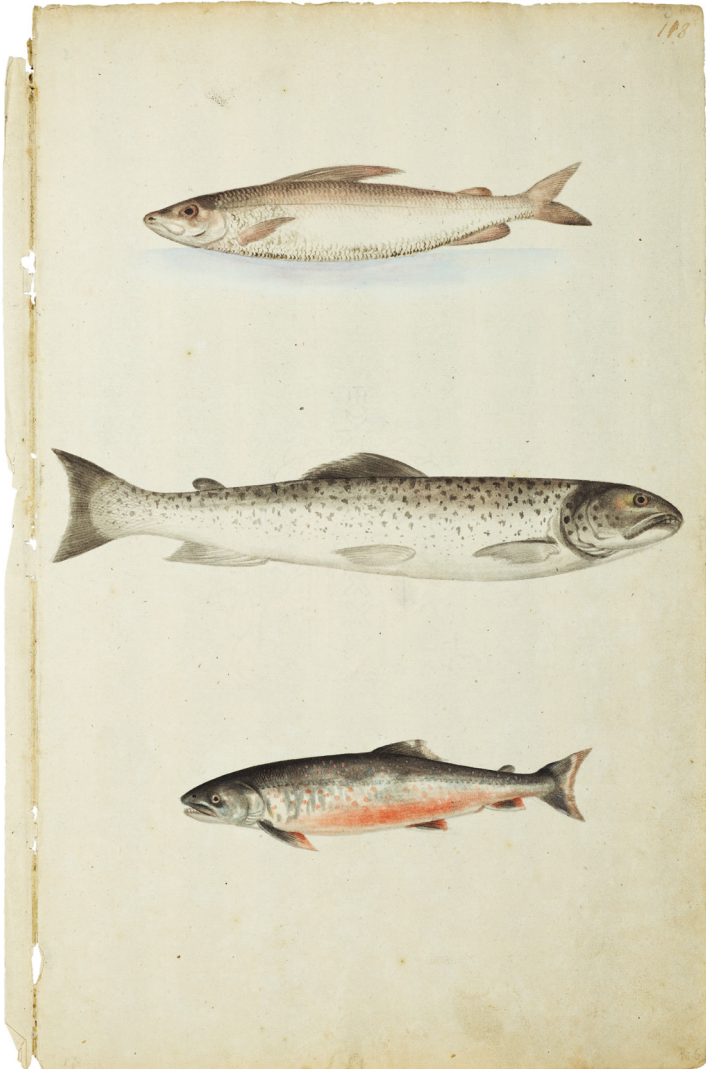

Figur 4. Lule lappmark under 1700-talet med den boreala skogen och fjällområdena markerade. Gränserna mellan samebyarna är ungefärliga. Källa: Bearbetning av en karta från Kvist 1989, s. 19.

har röding och öring varit de viktiga arterna. I skogen var de viktigaste gädda, abborre, mört och sik, och totalt var det tolv arter man fångade inom Lule lappmark.

För att livnära sig på sötvattensfiske i sjöar, bäckar och andra vattendrag måste man optimera fångsten. Ett sätt att göra det på är att fiska när fisken leker. Olika fiskarter har olika lekperioder, siken leker på vintern, gäddan på våren, och lekperioden för en art kan variera mellan vattendrag. Det gjorde att hushållet måste vara mobilt och söka sig till de bästa fångstplatserna under året. Hushållet flyttade i regel ganska korta avstånd mellan olika fiskeplatser. Både män och kvinnor deltog i fisket särskilt när det var som intensivast.

För att fullt förstå fisket kan man inte bara fokusera på själva fångsten. Man måste också inkludera för- och efterarbetet, vilket kunde vara omfattande. Hit hör bland annat kontrollen av att utrustningen var i bra skick och omhändertagandet av fisken efter fångsten. Den skulle tillagas

Figur 5. Ovanifrån: sik (*Coregonus lavaretus*), lax (*Salmo salar*) och röding (*Salvelinus alpinus*) avbildade 1695. Källa: *Iter lapponicum*, Luefsta MS92, Uppsala universitetsbibliotek, public domain.

eller torkas för konsumtion senare. Fisk kunde också sälja eller bytas mot andra varor och var för vissa brukare en skattepersedel. Fiskarhushåll framställs ofta som fattiga i de berättande källorna.

En ekonomi som i hög grad byggde på utnyttjandet av lågproduktiva vatten krävde att man visste vilka som hade rätt att fiska var. Det var inte så mycket att man var rädd att för många användare skulle leda till överfiske och att fisken försvann. Det problem man behövde lösa var att fångsten skulle räcka för att försörja de hushåll som vistades i området på lång sikt. Därför behövde hushållen ha kontroll över vilka som hade tillgång till vilka fiskevatten. De områden som skapades var därför ofta exklusiva för ett eller några hushåll.

De samiska skatteländen, som är kända sedan 1600-talet (Korpjiaakko-Labba 1994), var relativt stora områden där hushåll hade sådana exklusiva rättigheter till fiske men också till andra nyttigheter, som jakt och bete. Det kan mycket väl vara så att skatteländen inrättades för att skapa bärkraftiga fiskeområden, eftersom fisken var den viktigaste resursen man tog ut. Då fiske som huvudsaklig syssla var något man bara kunde leva av i den boreala skogen, kom skatteländen framför allt att förknippas med skogsområdena. Stränga böter kunde utgå om man fiskade i fel vatten. Under 1700-talet, när befolkningen ökade, delades många fiskevatten mellan brukare och möjligheten att försörja sig på fiske minskade.

Rättigheterna till fiskevatten gick ofta i arv, men det var inte alltid arv var ett tillräckligt argument för fortsatt nyttjande. Använde ett hushåll inte ett fiskevatten tillräckligt mycket, eller om hushållet hade tillgång till andra fiskevatten som täckte dess behov, kunde i stället någon med större behov få rätten att fiska där. Vid konflikter om var gränsen mellan olika fiskevatten gick, eller om en gräns mellan brukare skulle bestämmas, hade häradsrättens nämndemän ofta en aktiv roll. Avgränsningarna mot grannar var för de mesta rumslig; gränserna mellan områden markerades eller hade tydliga landmärken. Men det finns exempel på att man kunde dela fiskevatten tidsmässigt, så att brukare fick utnyttja vattnet vid olika årstider. En brukare kunde få idka isfiske, medan en annan fick fiska om

våren. I praktiken innebar det sannolikt att den ena av brukarna hade rättigheten till sik och den andra till gädda.

Jakt

Även vad gäller jakten var det stor skillnad mellan förutsättningarna i den boreala skogen och i fjällerna. Den boreala skogen hade fler arter, och skillnaden mellan områdena blev större när vildrenen försvann från fjällområdet. I fjällerna har man främst jagat fjällräv, järv och ripor. Skogen har haft ett rikare utbud av djur som utter, mård, järv, räv, bäver, ekorre, varg och björn. I skogen kom också vildrenen att leva kvar längre än i fjällerna, och i de östra delarna av Lule lappmark fanns de kvar till mitten av 1700-talet. Det fanns också åtskilliga fågelarter som jagades eller som man samlade ägg och dun från. I den första lagstiftningen gällande jakt i området, från 1749, var syftet att tydliggöra begränsningarna av nybyggarnas jakträttigheter. Av lagen framgår att jakten tillhörde samerna.

Jakten genomgick stora förändringar från 1500-talet fram till mitten av 1700-talet. Före 1600-talets ingång beskrevs oftast jakten som kollektiv, och det viktigaste som jagades var vildren och pälsdjur. Den samiska ekonomin var under 1500-talet i hög grad beroende av att man kunde sälja päls, och efterfrågan var stor. Under 1600-talet skedde två stora förändringar, en är att den internationella pälshandelns betydelse för samerna minskade, en annan att vildrenen ersattes med stora tamrenshjordar. För många hushåll, i synnerhet i skogen, var dock jakten fortfarande ett viktigt bidrag till hushållsekonomin, särskilt småviltsjakten, där jakt med fasta fällor var vanligt. Ett hushåll kunde ha hundratals fällor placerade på sina marker, och de skulle ständigt vittjas. Småviltsjakten innebar för många en stor investering i fällor och byggde på att man hade kunskap om marken man jagade på.

I den boreala skogen var jakten tydligt knuten till innehav av land och vatten och därför också knuten till skatteländen. De djur som vistades på ens marker hade man rätt att jaga. Djuren kunde därför närmast betraktas som privat egendom, så länge de vistades inom skattelandets gränser.

Figur 6. Dalripa (*Lagopus lagopus*) med ägg avbildad 1695. Källa: *Iter lapponicum*, Leufsta MS92, Uppsala universitetsbibliotek, public domain.

Gränserna till andra markinnehavare var oftast väl kända, och om bytet sprang över på någon annans mark kom djuren att tillhöra den markinnehavaren. Jakten under 1600- och 1700-talet var därför inte en kollektiv angelägenhet för samebyn, utan en privat rätt för hushållet. I fjällområdet, som inte hade samma strikta indelning i skatteland, var jakten fri för samerna. Det var inte ovanligt att fattiga jagade ripa. Fattiga kunde också få rätt att jaga på skatteland i skogen som andra hade nyttjanderätten till.

Renpastoralism

Den stora förändringen i samisk ekonomi under tidigmodern tid var att storskalig renskötsel, eller renpastoralism, blev den huvudsakliga näringen för många hushåll. Det har förts en intensiv diskussion om när övergången till ett samhälle där rennäringen utgjorde basen i ekonomin för många hushåll skedde. Vi tillhör dem som ser den tidigmoderna tiden, särskilt tiden efter år 1600, som den transformativa perioden för renskötseln, och det är mycket som talar för att denna process startade i de svenska lappmarkerna för att sedan sprida sig över de nordliga delarna av Eurasien.

Det är känt från skriftliga källor att samer har haft tamrenar sedan 800-talet e.Kr. Renmjölkningsplatser finns belagda arkeologiskt från mitten av 1300-talet. Berömda är Olaus Magnus bilder från 1500-talet av hur renar mjölkas. Renen användes under medeltiden som mjölkdjur, till transporter och för att locka vildrenar vid jakt. Den avgörande förändringen under tidigmodern tid var att man började ha väldigt stora renhjordar och att renen och dess produkter blev huvudinkomst för många hushåll. Från 1600-talets andra hälft och framåt finns det många beskrivningar av stora renhjordar. De största av dessa kunde ha mer än tusen djur, och de huvudsakliga produkterna från dessa hjordar var mjölk, kött och hudar, men allt av renen tillvaratogs. Det finns en korrelation mellan vildrenens försvinnande och den storskaliga tamrenskötselns utbredning.

Den viktigaste resursen att kontrollera för renpastoralister var betet. Det var betet som satte gränserna för hur många djur de kunde ha, och

Figur 7. Tamren (*Rangifer tarandus tarandus*) avbildad 1695. Källa: *Iter lapponicum*, Leufsta MS92, Uppsala universitetsbibliotek, public domain.

det var betestillgången som bestämde hur de rörde sig i landskapet. Med små renhjordar kunde hushållen i regel stanna inom ett begränsat område, men med den storskaliga renpastoralismen måste de flytta långa sträckor med sina renar. De behövde ta djuren från sommarbeten i fjällen till vinterbete i skogen och tillbaka igen nästa vår i en cyklisk process. Renpastoralismen var en specialisering av produktionen och krävde ett stabilt utbyte med omgivande samhällen. Samtidigt var storskalig renskötsel känslig för störningar. Stora renhjordar kunde fort krympa till små: rovdjur, sjukdomar, dåligt eller svåråtkomligt bete kunde medföra stora förluster. En vanlig strategi för pastoralister, runt om i världen, har varit att ha många djur. Stora renhjordar krävde att de samiska hushållen hade anställd eller kontrakterad personal som kunde hjälpa till med den dagliga skötseln av djuren: att samla in dem, att mjölka dem och att vakta dem. Pigor och drängar var därför vanliga i samiska renskötterhushåll.

Pastoralism kräver mobilitet, flexibilitet och ömsesidighet, samtidigt som den kräver säker tillgång till beten (Fernández-Giménez 2002). Detta har beskrivits som pastoralismens paradox, att man behöver både frihet och säkerhet. För renpastoralister innebar det att man följde samma flyttvägar varje år och att man stannade på ungefär samma plats för att finna bete, men att det ändå måste finnas manöverutrymme för att lösa det oväntade. I Lule lappmark har vi sett hur expansionen av renpastoralismen under 1600- och 1700-talet följde tre steg:

De som först gick över till renpastoralism var brukare i fjällområdet där det fanns stor tillgång till sommarbete. De måste dock söka sig ner i skogsområdena för att finna vinterbete. Vinterbetet fanns i överflöd och tillhörde innehavare av skattelanden i den boreala skogen. För att få tillgång till betet kunde brukarna från fjället betala en hyra, eller lega, till skattelandsinnehavaren.

I det andra steget uppstod mellan brukare i fjällbyarna en intensiv diskussion om vem som hade rätt att beta på vilken mark. Denna diskussion finns belagd i domstolsprotokoll från 1700-talet och handlar om att säkerställa betesrättigheter och flyttvägar. Gränsen mellan fjällbyarna

Sirkas och Tourpon kom att suddas ut, och när förarbetena till gränsbestämningen mellan Sverige och Norge gjordes på 1740-talet berättade brukarna i byarna att de ”ligga mest om varandra, såsom goda vänner” (Holmbäck 1922, s. 19).

Att vara renpastoralist var på många sätt mer lönsamt än att livnära sig på jakt och fiske. Det är därför inte förvånande att många av dem som bodde i skogsbyarna också tog upp storskalig renskötsel och att därmed det tredje steget i renpastoralismens utbredning inleddes. Många renskötare i skogsområdet sökte nu sommarbete i fjällen, inom de gamla fjällsamebyarnas marker. Det blev därmed en ökad konkurrens om dessa beten. När brukare i fjällen klagade inför rätten, på det de såg som intrång på sina marker, svarade rätten att de fick tåla det, eftersom skogsbyarna fick tåla att fjällbyarna var på deras marker under vintern.

En gemensam resurs

På detta sätt uppstod ett ömsesidigt förhållande mellan brukare i fjällen och i skogen. En gemensam förvaltning för renskötsel utvecklades, en common-property regime. Hushållen i de olika byarna delade en resurs med andra hushåll och satte gemensamt upp reglerna för hur den skulle utnyttjas. Tillgångarna för att bedriva storskalig rennäring fanns inte inom varje enskild by, och det var endast genom att samarbeta man kunde lösa betesfrågan, så att brukare fick tillgång till både vinter- och sommarbete. Vid mitten av 1700-talet utvecklades också en storskalig renskötsel, som flyttade längre sträckor och som bara höll sig inom den boreala skogen, i den östra delen av Lule lappmark (vi har inte undersökt denna närmare).

I domböckerna får vi detaljerade beskrivningar av hur brukare gjorde upp reglerna för nyttjandet av bete. Där kunde bestämmas hur flytten med renar, den så kallade raiden, skulle gå, hur länge man fick stanna med sina renar längs vägen och var i fjället man hade rätt att vara. De som hade många renar, det som kallades att ha renmakt, kunde få tillgång till betesmarker som tidigare tillhört någon annan om rätten ansåg att de

gamla innehavarna underutnyttjade sina marker. Det var dock vanligt att rätten till bete gick i arv. Andra strategier för att komma över betesmarker var giftermål mellan personer i fjällbyar och skogsbyar. Tillsammans ledde det till att seden att betala hyra för vinterbetesmarker fick mindre betydelse, till förmån för mer ömsesidiga relationer mellan brukare.

Utmärkande för systemet var en kollektiv organisation av betesresurserna, med ständiga förhandlingar om rättigheter till bete, vilket gav både långsiktighet och möjlighet till omförhandling då nya omständigheter uppstod. Att betesmarken blev en kollektiv tillgång betyder inte att marken utnyttjades kollektivt. Brukare tilldelades individuella rättigheter till mark, som också kunde vara exklusiva. Samtidigt som bete blev en gemensam resurs, kom brukare att ha individuella rättigheter till fiske och, i den boreala skogen, till jakt. Ibland innebar det att man inte kunde behålla rättigheterna till bete, jakt och fiske inom samma område utan att de splittrades upp. Ett hushåll kunde ha fiskerättigheterna i vattendraget, medan ett annat hushåll hade rättigheterna till betet runt det.

Vår forskning har visat att när näringsfånget ändrats för samiska brukare har också reglerna för hur och när mark och vatten fått nyttjas och av vem ändrats. Sofistikerade regler förhandlades fram för att tillgodose behov av jakt, fiske och renbete. Det var en lokalt driven förändring som fick stöd genom den lokala domstolen, häradsrätten. Det betyder att den svenska staten accepterade de samiska institutionerna för hur marken skulle användas. Förhoppningsvis kan forskningen inte bara visa på den skicklighet med vilket samerna förhandlade om rättigheter till naturresurser, utan också vara ett stöd i den diskussion om urfolks rätt till land och vatten som är så aktuell i dag.

Jag vill avsluta med att framföra mitt stora tack till Kungl. Vitterhetsakademien för att jag anställdes som akademiforskare 2015–2021.

Föredrag den 7 december 2021

- FERNÁNDEZ-GIMÉNEZ, MARIA E. 2002. "Spatial and Social Boundaries and the Paradox of Pastoral Land Tenure: a Case Study from Postsocialist Mongolia", *Human Ecology* 30, s. 49–78, DOI: 10.1023/A:1014562913014.
- HOLMBÄCK, ÅKE 1922. *Om lappskattelandsinstitutet och dess historiska utveckling*, SOU 1922:10, Stockholm: Statens offentliga utredningar.
- HULTBLAD, FILIP 1968. *Övergång från nomadism till agrar bosättning i Jokkmokks socken*, diss., Uppsala universitet.
- KORPIJAAKKO-LABBA, KAISA 1994. *Om samernas rättsliga ställning i Sverige-Finland. En rättshistorisk utredning av markanvändningsförhållanden och -rättigheter i Västerbottens lappmark före mitten av 1700-talet*. Helsingfors: Juristförbundets förlag.
- KVIST, ROGER 1989. *Rennomadismens dilemma. Det rennomadiska samhällets förändring i Tuorpon och Sirkas 1760–1860*, diss., Umeå universitet.
- LARSSON, JESPER & EVA-LOTTA PÄIVIÖ SJAUNJA 2022. *Self-governance and Sami communities. Transitions in early modern natural resource management*, Basingstoke: Palgrave Macmillan, <https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-030-87498-8>.
- LINDEGREN, JAN 2000. "Men, money, and means", i Philippe Contamine red., *War and competition between states*, Oxford: Clarendon.
- LUNDMARK, LENNART 1982. *Uppbörd, utarmning, utveckling. Det samiska fångstsamhällets övergång till rennomadism i Lule lappmark*, diss., Umeå universitet.
- MCGINNIS, MICHAEL D. & ELINOR OSTROM. 2014. "Social-ecological system framework", *Ecology and Society* 19:2, artikel 30, DOI: 10.5751/ES-06387-190230.
- MULK, INGA-MARIA 1994. *Sirkas. Ett samiskt fångstsamhälle i förändring Kr.f.–1600 e.Kr.*, diss., Umeå universitet.
- OSTROM, ELINOR 2005. *Understanding institutional diversity*, Princeton, NJ: Princeton University Press.